

(vijon nga f. 12)

Hamletit ishte, natyrisht, ngjarja më me rëndësi. Me interes dhe me syrin kritik ata ndiqnin çdo fjalë dhe veprim të Moisiut në këtë rol, që ishte për ta kaq i afërt sa asnjë tjetër. Dhe kur, më vonë, u pa në shtypin londinez se kjo shfaqje e parë e «Hamletit» në Angli në gjuhën gjermane ishte «më e mira që ishte parë në Angli qysh prej vitesh», atëherë ne besojmë se është vështirë të korrësh një lavdërim më të madh se ky.⁵⁾

«I mirënjohuri Moisi me grupin e tij, - shkruante po kjo gazetë, - ka pasur këtu një sukses të madh. Duartrokitjet kanë qënë nga çdo pikëpamje të shkëlqyeshme dhe ai e ka nderuar artin teatral me shfaqjen e dy pjesëve. Shfaqja përsëri e «Kufomës së gjallë» ka qënë realiste dhe bindëse sa që edhe njerëz, si redaktori i këtij reportazhi, që këtë pjesë e ka parë shpeshherë në Moskë, në Teatrin Artistik, e ndjenin veten të magjepsur rish-tazi. Inskeniimi u bë sipas tradita-ve të njohura të Reinhardtit dhe iu përshtat, në mënyrë të goditur, korrektorit të pjesës... Mbi të gjitha dhe mbi të tërë spikaste Aleksandër Moisiu. Ai, në rolin e Fedias, ishte më rus se sa mund të ishte ndonjëherë një rus»⁶⁾

Triumfal ishte turneu i Moisiut në SHBA, në vitin 1927, ku ai interpretoi rolet e Fedias, Hamletit, Oberonit.

«Thirrje të forta dhe duartrokitje të pareshtura kumbuan mbrëmë në «Sençeri thietër»... Aleksandër Moisiu... mori duartrokitjet nga një publik i ngritur në këmbë, i rrëmbyer nga arti i tij i mrekullueshëm. Aleksandër Moisiu ishte i shkëlqyer!»⁷⁾

«Fjala përfundimtare në lidhje me Moisiun, - shkruante kritik i amerikan Luis Untermejer, - është se ai është një triumf i virtuo-zitetit. Bota e ka parë Reinhardtin si krijues të spektakleve madhështore. Pasi zbuloi mrekullinë e Moisiut, ai e dërgoi atë në skenat e botës, duke qënë i bindur se aktorët dhe kritikët do të kenë një simbol të ri dhe të lartë drejt të cilit duhet të synojnë».

Dramaturgu i njohur Gerhard Hauptman, shkruan ndërmjet tjerash: «Midis aktorëve të mëdhenj të Gjermanisë, personaliteti i Moisiut është i padiskutueshëm. Më shumë se kushdo tjetër, talenti i tij është i mbështetur mbi një personalitet të madh. Ashtu sikundër toni i Stradivariustit, me të cilin lot. mjeshteri i madh Bethoven, shprehja e shpirtit të Moisiut, kur vihet në shërbim të një drame poetike, është një zë malli, dhembjeje, gëzimi dhe, mbi të gjitha, një zjarr i gjallë».

Nga Gjeneva, ku kish parë Moisiun në skenë, Lunaçarski shkruante kështu në një artikull të botuar më 24 maj 1932 në gazetën «Veçernaja Moskva»: «Me rastin e jubileut të Gëtes, dy mjeshtrat më të shquar të skenës dramatike gjermane - Aleksandër Moisiu dhe Basermani - krijuan një variant të ri skenik të pjesës së parë të «Faustit» dhe, pasi e shfaqën në shumë qytete të Gjermanisë, e paraqitën pastaj edhe në Evropë».

Mua m'u dha rasti ta shoh në Gjenevë këtë interpretim të bukur dhe të rëndësishëm nga shumë pikëpamje të veprës së madhe të Gëtes.

«Në drejtime të shumta, në drejtime kryesore, talenti i Moisiut, me kalimin e kohës, jo vetëm që s'po varfërohet, por është në lulëzim. Kjo s'do të thotë se Faust i Moisiut të kënaq nga çdo pikëpamje. Si gjithmonë, Moisiu përpi-

qet ta thjeshtësojë nga paraqitja e jashtëm në maksimum pamjen e heroit të tij. Siç dihet, ai kurrë nuk përdor makiazh. Prandaj, për shembull, ai nuk deshi t'i kundërvinte Faustit të vjetër Faustin e përtëritur. Gjatë gjithë shfaqjes ne shikojmë përherë Moisiun, ashtu siç e njohim në jetën personale, madje edhe kostumet e tij janë modernizuar pa e ndjerë dhe nuk na largojnë aspak nga Moisiu, bashkëkohësi ynë. «Roli i Faustit është një nga krijimet më të mëdha të Moisiut. Duke qënë përgjithësisht një recitues (deklamator) i madh, dhe, ndoshta, më i madhi i ditëve tona, ai e lexon veçanërisht në mënyrë maifestive Gëten. Qysh në fjalitë e para të Faustit, juve u pushton plotësisht timbri i mrekullueshëm i zërit, njëfarë shqiptimi i butë, i çdo fja-

netorët e tij. Shfaqja u bë një ngjarje e veçantë për të parë Moisiun në kulmin e karrierës së tij».

Gazeta «Noje Frei Presse» shkruante për shfaqjen e kësaj pjesë: «Filloi para orës dhjetë të mbrëmjes. Pesë minuta para fillimit besohej se këtu do të tregonte shumanshmërinë e tij një aktor gjerman dhe se do të guxonte të bënte një eksperiment të vështirë, të luante befas italisht mbas një aktiviteti 30-vjeçar në gjuhën gjermane. Pesë minuta pas fillimit të shfaqjes së pritur me tension të madh, pamja ndryshoi thelbësisht... Aleksandër Moisiu erdhi dhe filloi. Publiku italian, i entuziazuar nga bukuria e gjuhës së tij, e brohoriti në skenë të hapët dhe ai u bë me të vërtetë, siç e kishim shpallur në pllakatat, një yll...»⁸⁾

«Në mbarim duartrokitjet u

Moisiu në rolin e Hamletit.

le. Përpunimi i hollësishëm, kuptimi i gjithë asaj që shqiptohet, pastaj në mënyrë të veçantë pasuria e pakrahasueshme e ngjyrave të zërit, shoqërohet gjithmonë edhe me xhestet gracioze dhe plot kuptim... Faust i Moisiut është jashtëzakonisht simpatik. Ai të mahnit me një forcë ngadhjyese. Në momentet kur bie në mendime ose kur është dëshpëruar, në momentet e hoveve shpirtërore, erotikës, ai gjithmonë e pa ndërprerje është një njeri i mprehtë, është një njeri i shkallës së parë përsa i përket «pasurisë shpirtërore». Nga natyra e tij, Faust i Moisiut është një figurë e paharrueshme».

Vitet e fundit të jetës së tij, pothuaj shumicën e kohës, Moisiu e kaloi në turnetë e Italisë, ku emocionoi publikun me pjesët teatrale «Hamletit», «Kufoma e gjallë» «Jederman» etj.

Gazeta «Noje Viener Zhurnal» në artikullin me titull «Shfaqja e parë e Moisiut në «Legjenda e Cilido» - sukses sensacional» shkruante:

«Debuti i Moisiut u bë një sukses sensacional dhe e tronditi publikun. Shpërthimi i duartrokitjeve gjëmoi dhe, nga fundi, u rrit në një demonstratë... Moisiu e pushtoi menjëherë publikun dhe ajo që ka rëndësi është se nuk tërhoqi vetëm publikun, por edhe bashkëpu-

shndërruan në ovacione gjëmuese, që zgjatën mbi një çerek ora. Ishte një pamje prekëse. Moisiu në dritën e reflektorëve, shumë i lodhur, i zbetë, i lumtur, me një buzëqeshje të trishtuar, që nga e qara nuk ishte më larg nga buza që qeshte, nga sytë që shkëlqenin nga lotët. Ja, tek qëndronte një aktor i madh dhe i famshëm, i cili në kulmin e karrierës së tij pesëdhjetëvjeçare, filloi përsëri, si një njëzetvjeçar, një karrierë të re... Gjatë shfaqjes, Moisiu e ka tronditur publikun me paraqitjen e vuajtjeve njerëzore. Mbas shfaqjes, populli e futi njeriun, që vuante, në zemër».

«Moisiu, - shkruante Ferenc Molnar, - ishte një zog shqetgar. I cili, me temperamentin e nxehtë të këngëtarëve, me poezinë e ëmbël të kujdesshme të jugut, shkon drejt veriut, gjithmonë në shëngëtim, gjithmonë në fluturim, gjithmonë në rrugë... Zogu shtegtar më i dashuri e më bujari i historisë së teatrit në ditët tona».

* * *

Gjatë gjithë jetës së tij krijuese, në shkrime dhe deklarata publike, në takime të ndryshme ku do që ndodhej, Aleksandër Moisiu theksonte me krenari prejardhjen e vet shqiptare. Dashurinë për At-

dheun për Shqipërinë, ndjenjën kombëtare, aspiratën e madhe për të parë Shqipërinë të përparuar, ai e manifestonte plot mall e zjarr. Shumëkush, kur ai u ngrit në piedestalin e skenës botërore, u përpoq ta bënte të vetin, artist italian apo gjerman.

Aleksandër Moisiu kishte Atdeu dhe Ardheu i tij ishte Shqipëria. Kuptimi i dashur i Atdeut të largët e ndoqi atë gjatë gjithë shtetëzimeve të jetës së tij.

Më 1917 në një intervistë shtypsh ai tha:

«Babai im rrjedh nga një familje shqiptare, një pjesë e së cilës ende sot vazhdon të jetojë në Shqipëri».

Plot mall e dashuri takoj Moisiun me bashkatdhetarët e tij ku do që shkonte. Në Vienë apo në Bukuresht, në Milano apo në Berlin, ai gjente kohë të bisedonte, përzemërsisht me vëllezërit e tij shqiptarë, çmallej, kujtonte vitet e fëmijërisë, diskutonte mbi proklamimet e artit dhe mbi gjendjen e Atdeut.

Gjatë turneut në Itali, në një bashkëbisedim me Renato Simonin, kritik italian, i cili çuditej me shpërthimet e temperamentit të Moisiut, që nuk janë as të natyrës italiane apo gjermane, Moisiu i përgjigjet:

«I dashur Renato, ti vërtet më njeh mirë, por bën një gabim të vogël përsa i përket origjinës sime. Unë jam rritur në Shqipëri dhe jo në Itali. Sigurisht, këtu kam shkuar në shkollë dhe kam jetuar, por babai im është shqiptar dhe nëna ime është shqiptare nga arbëreshët. Shikon, pra, që gjaku im i përket origjinës sime dhe origjina është ajo që thotë fjalën e fundit. T'i shikosh shqiptarët në jetë duken si njerëz shumë të qetë, por gjithë ajo qetësi shndërron në fuqi luani e s'ka zot që i mban në se dikush i prek në sendër ose në të drejtën e tyre... Por, - vazhdoi më tej Moisiu, - në s'kemi ende teatrot tona, prandaj mua më shikon këndeje».

Në vitet '30 Moisiu pat kërkuar zyrtarisht të pajisej me pasaportë zyrtare shqiptare, bile të rikthehej në Shqipëri. Por satrapi Zog, që kurrë ndonjëherë nuk i kish vlerësuar njerëzit e artit dhe të kulturës dhe që kish lënë popullin në analfabetizëm të plotë, u soll me përcimim e një injoranti, duke i kërkuar Moisiut të bëhej bufon i salloneve mbretërore. Moisiu i fyer nga talljet e monarkut obskurantist e feudal, vazhdoi ençjet e tij nëpër botë, duke ruajtur çellë në zemër dashurinë dhe respektin për Atdeun dhe popullin e tij.

Kështu, pra, në të gjitha skenat e vendeve të ndryshme, Moisiu u ngrit si një vigan në botën e brendshme të ndjenjave, zemrave, mendimeve dhe vetëdijes së njerëzve, duke e bërë veten të pavdekshëm.

1. Në mjaft gazeta evropiane të asaj kohe flitej për Moisiun si aktor gjerman, pa cilësuar origjinën e tij shqiptare, që në atë kohë e njohnin pak.

2. «Daily Telegraph», Londër, 25.5.1930.

3. «The Times», Londër, 27.5.1930;

4. «Glasgow Evening Times», 27.5.1930.

5. «Pester Lloyd», 8.6.1930.

6. Idem.

7. New York Evening Journal, 28.1.1927.

8. «Neues Viener Journal», 12.7.1933.